

**ENEIDA LUI VERGILIUS – INFLUENȚE ȘI IZVOARE DE
INSPIRAȚIE**
Aeneid by Vergilius – influences and sources

PhD. Candidate Oana Lavinia PĂNIȚĂ (ZAHARIE)
University of Craiova

Abstract

In this paper I will present the sources used by Vergilius in his epic *Aeneid*. It is well known that Vergilius was not the first Roman poet that wrote about the odyssey of the trojans and their leader, Aeneas. There had been others, like Ennius and Naevius, who wrote about the tragic detiny of Troy and about the wanderings of the Trojans led by Aeneas towards the promised land. Homer's *Iliad and Odyssey* was the main source of Vergiliu for his epic.

Keywords: Ennius, Naevius, Homer, source, heroes, Aeneid, Iliad, Odyssey, Macrobius, Saturnalia

Pentru a compune o operă atât de grandioasă care să aibă ca subiect un eveniment atât de îndepărtat, Vergilius a avut la dispoziție două surse de inspirație: izvoarele istorice și cele legendare. Pe lângă talentul artistic demonstrat în operele anterioare, *Bucolice* și *Georgice*, poetul mantovan are un fler deosebit în a îmbina în epopeea sa sursele istorice cu cele legendare. Dacă s-ar fi limitat doar la sursele istorice, poetul ar fi reușit să compună „un fel de cronică rimată” (Nicolae Pandelea, 1943). Folosind doar izvoarele mitologice, Vergilius ar fi riscat să realizeze „un simplu basm”(Nicolae Pandelea, 1943). Așadar, „printr'o intuiție admirabilă, cu care sunt înzestrați artiștii de rasă, Vergilius a ocolit aceste primejdii, adaptându-se la amândouă izvoarele și scoțând din fiecare ceea ce i s'a părut mai potrivit cu scopul său, adică mai epic.” (Nicolae Pandelea, 1921).

Subiectul operei își trage seva din faimoasa legendă, însă forța poemului lui Vergiliu întrece momentul istoric.

Sursele istorice, care îi parvin lui Vergilius, nu stabileau un raport direct între triburile care locuiau pe teritoriul Italiei, în speță latinii, și legendarul popor elen, prin urmare, grecii neavând nici un rol în formarea poporului roman sau la întemeierea Romei. Așadar, izvoarele istorice nu flatau mândria în creștere a poporului roman, care, nu contenea să-și extindă teritoriul, ceea ce a dus, inevitabil, și la o creștere exponențială a puterii lor politice și militare. Ca orice popor cuceritor, nici romanii nu au fost ocoliți de ambiția de a domina nu numai prezentul, ci și trecutul demult apus. Așadar, nemulțumiți de rădăcinile lor modeste, romanii nasc mituri și legende care aveau menirea de a face realitatea istorică mai digerabilă și de a hrăni mândria și orgoliul acestui popor, războinic prin excelență. Spre deosebire de romani, grecii erau un popor pașnic, preocupat de cultură și filozofie, a cărui istorie și literatură erau de sute de ani, ceea ce le dădea un avantaj în fața cuceritorilor italici. Din acest punct de vedere, poporul roman și-a cunoscut inferioritatea, de aceea nu a ezitat să „împrumute” de la greci tot ceea ce i-ar fi putut avantaja; majestuoasa operă a lui Homer, *Iliada* și *Odiseea* nu era văzută doar ca importantă parte de cultură elenă, ci era percepută ca

un „cult aproape divin” (Nicolae Pandelea, 1943). Așadar, romanii extrag din faimoasa lucrare a lui Homer ceea ce convenea spiritului lor războinic și nu ezită să lege începuturile mitologice ale istoriei poporului roman de binecunoscutele opere elene. Romanii își aleg ca *pater populi* un personaj secundar din *Iliada*, ne semnificativ pentru evoluția evenimentelor din operele homerice, pe troianul Aeneas, pe care îl ridică la statutul de erou și căruia îi atribuie menirea divină de a întemeia poporul roman.

Autorul acestei legende nu este cunoscut; nu se știe dacă este invenția unei singure persoane care a plămădit un astfel de mit cu un scop anume, sau este o legendă izvorâtă din bogata imaginație a unui popor dornic de o istorie fabuloasă, aflat mereu în căutarea de noi orizonturi de exploatare. Unele voci au afirmat că grecii înșiși ar fi creat această conexiune între operele lui Homer și începuturile legendare ale romanilor, pentru ca cei cucerți să fie, de fapt, rude istorice cu cuceritorii.

Nu este nici un secret că romanilor le plăcea spiritul liber și rebel al grecilor, a căror îndeletnicire principală nu era arta războiului, ci din contră, elenii erau preocupați de artele frumoase: literatură, teatru, filosofie. Însă, disprețul romanilor față de greci s-a topit pe neașteptate, când au intrat în contact direct cu tot ceea ce însemna cultura greacă. Deși aflați în postura de cuceritori, romanii se văd învinși în fața imensei eleganțe elene, izvorâtă din sute de ani de cultură și civilizație. Cucerind Grecia, romanii au găsit aici ceea ce nu mai găsiseră în nici o altă provincie; o artă desăvârșită care se putea întâlni oriunde: de la clădirile private și templele impunătoare care adăposteau statui desăvârșite artistic, la teatrele pline de grecii iubitori de literatură, dans și cântec. Așadar, impresionați de tot ce nu aveau ei, romanii nu numai că s-au transformat în cei mai mari admiratori ai culturii grecești, dar au și început să imite de la aceștia, adaptând, bineînțeles, la spiritul războinic care îi caracteriza.

Astfel, numele și legenda lui Aeneas nu rămân numai la stadiul de mit, despre care se vorbea în toate cercurile societății, ci ajung să fie acceptate ca fiind parte integrantă a istoriei poporului roman chiar și de cei mai înverșunați oponenți care militau pentru puritatea etnică a începuturilor neamului roman. Un astfel de habotnic a fost Cato Maior, (acesta își încheia orice discurs cu îndemnul că cetatea Cartaginei trebuie distrusă) care a scris o lucrare despre începuturile poporului roman, lucrare care se centrează pe figura troianului Aeneas, ce devine nu numai întemeietorul cetății eterne, Roma, ci și strămoșul ilustru al marelui popor de cuceritori.

Legenda lui Aenea, ca descălecător de țară, este reluată de istoricul Varo în două tratate intitulate *Antichități umane* și *Familiile troiene*.

Contemporan lui Vergilius, Denis din Halicarnas scrie o lucrare deosebită intitulată *Antichități romane*, unde scriitorul grec relatează toate istorisirile populare legate de primii locuitori ai Peninsulei Italice. Denis din Halicarnas afirma în lucrarea sa, că primii locuitori ai Italiei ar fi fost greci veniți din Arhipelagul Peloponez, urmași de pelasgii din Tesalia, de arcadienii conduși de Evandru, de ostașii lui Hercules și nu în ultimul rând, de Aenea și refugiații săi troieni. Acest ultim episod se bucură de un spațiu larg în lucrarea sa, Denis din Halicarnas descriind amănunțit peripețiile odiseice ale lui Aeneas, debarcarea eroului troian în Lațiu, luptele purtate cu populațiile găsite, moartea lui Aeneas și reluarea luptelor continuate de fiul lui Aeneas, Ascaniu, împotriva liderului etruscilor, Mazentius.

Așadar, poetul mantovan a avut la dispoziție câteva izvoare istorico-mitologice pe care, cu certitudine, le-a și consultat.

Se știe că moartea prematură a poetului a făcut ca epopeea națională a romanilor să nu fie terminată; așadar, poemul nu se încheie cu moartea eroului, ci cu victoria acestuia împotriva lui Turnus, liderul rutulilor. Din păcate, nu se știe planul original al *Eneidei*; poate că poetul ar fi dorit ca opera sa să aibă întinderea operei homerice pentru a putea nara în hexametri toate episoadele care au urmat înfrângerii lui Turnus: pacea instaurată între rutuli și troieni, pecetluită de căsătoria Laviniei cu Aeneas, alianța albană, bătăliile purtate împotriva cetății Alba Longa, moartea eroului troian, Aeneas.

De-a lungul timpului s-au făcut numeroase paralele între capodopera lui Vergiliu, *Eneida*, și poemele lui Homer, *Iliada* și *Odiseea*. Homer accentuează bătălia dintre cele două neamuri și nu uită să aducă aminte că de fapt cauza războiului are la bază o ceartă privată, iar scopul îl constituie răzbunarea lui Menelaus pentru rușinea și trădarea pe care le suferise.

Extrăgând trașismul din relatările homerice, subiectul este simplu, chiar banal; face parte din viața de zi cu zi, care câteodată declanșează adevărate drame. Paul Lejay vedea în asediul troienilor de către atenieni *primul act de rivalitate între Orient și Occident (le premier act de la rivalité entre l'Orient et l'Occident)*.

Homer, în poemele sale, este omniprezent. El redă graiul oamenilor, dar și al zeilor. Însă, ceea ce frappează la marele poet, este melanjul dintre oameni; el nu face distincția dintre atenieni și troieni, ca și când ar fi două popoare antagonice, pentru că ei sunt oameni, toți aparținând mediului teluric, muritor.

Subiectul *Odiseei* lui Homer este simplu: un rege își caută drumul înapoi spre regatul său unde îl așteaptă nu numai poporul său, dar și soția și fiul său, însă drumul nu este unul simplu și liniștit, ci plin de aventuri și pericole letale.

Poeții care au înlocuit și s-au inspirat din ciclul troian sau au povestit alte vestite legende n-au avut avantajul de a înțelege pe deplin orizontul epopeii grecești. Aceasta și-a păstrat caracterul legendar, mitologic, eroic până la apariția poeziei atice. Prin urmare, s-a încercat o revigorare a genului. Bătălia de la Salamina a reaprins imaginația în inimile poezilor predecesori lui Homer. Însă încercarea de a reda în epopee, evenimentele contemporane s-a soldat cu un succes trecător. Înaintea lui Apollonius din Rodos au mai existat tentative de a scrie epopee; istoria a înregistrat câteva nume precum Corilus, care a scris *Persida*, un alt Corilus care a scris un poem despre războiul lamiac, Rianus, care a trăit în secolul al III-lea î. Chr. și care închinase un poem unui erou negativ, Aristodem, care se împotriva cu înverșunare destinului său. Toate aceste opere s-au pierdut, un rol determinant avându-l și receptarea, în cazul de față, negativă, a publicului (Voy. Couat, 1882). Așadar, se impunea o regândire și o abordare dintr-o perspectivă nouă a epopeii eroice. Apollonius din Rodos, în *Argonauții* își tratează subiectul din perspectivă mitologică și geografică. Paul Lejay spunea că opera lui Apollonius diferă de *Odiseea* lui Homer, prin erudiție (*Son œuvre se distingue de l'Odyssée par l'érudition*.)-p.XLII

Poeții epici romani care au trăit înaintea lui Vergiliu ne sunt cunoscuți prin fragmentele sau prin scrieri indirecte. Livius Andronicus răstălmăcește la aproximativ douăzeci și opt de ani după apariția poemului lui Apollonius o parte din *Odiseea*, pe care Cicerone o compara cu statuile lui Dedalus (care, însă, îl înfățișau pe protagonist fără membre).

Paul Lejay îl consideră pe Nevius, prin opera sa *Bellum Poenicum*, „adevăratul succesor” al lui Apollonius. Nevius a fost un inovator, la fel ca și Apollonius, însă într-un mod diferit. Acesta, Nevius, a ales un subiect contemporan și care interesa pe toată lumea: războiul punic. Însă elementul de noutate constă în alăturarea legendei lui Aeneas la acest subiect. Opera se constituie într-o succesiune de evenimente, care încep o dată cu debarcarea lui Aeneas în Latium, furtuna, momentele de îmbărbătare a compatrioților săi, susținute de Aeneas, evenimentele din Cântul I al *Eneidei* lui Vergiliu, episoadele amoroase dintre Aeneas și regina Dido. Orice cititor putea să dibuie cu ușurință amestecul celor două elemente fundamentale pe care și-a construit Nevius opera: faptele istorice și nemuritoarele legende. La Nevius, întâlnirea și apropierea dintre Aeneas și regina Dido vor pregăti războiul care va urma, astfel încât legenda devenea și ea o cauză a evenimentului istoric.

Ennius, un alt scriitor care se încadrează în aceeași clasă, nu a adus nimic inovator, din acest punct de vedere. El preia cadrul latin și evenimentele din anale și a încercat tot ce însemna noutate în domeniul literar; astfel, cele optsprezece cărți ale sale încep cu legende și continuă cu evenimente istorice. Noutatea la Ennius constă în formă: a scurtat hexametru, care se adapta și la modelul grecesc, creând *acel incomparabil instrument de poezie demn de geniul roman (cet incomparable instrument de poésie seul digne de génie romain)* (apud F. Plessis, *La poésie latine*, Paris, 1909, p.25). Unii cercetători precum Paul Lejay consideră că inovația lui Ennius este o revoluție care aduna sub anvergura sa întreaga evoluție a poeziei latine. (Virgil, 1930)

Între Ennius și Vergilius au existat mulți scriitori, care s-au concentrat asupra genului epopeic, având ca tematică atât subiecte mitologice, cât și evenimente istorice romane. Criticul francez Patin afirma în studiul său că aceste opere de o importanță irelevantă nu s-au păstrat până în zilele noastre pentru că nu meritau să reziste în timp. (*elles ont péri parce qu'elles ne méritaient pas de survivre*) (apud Patin, *Études sur la poésie latine*, t.I, p. 157 și 172).

Este binecunoscut faptul că Vergilius a avut ca sursă de inspirație pentru *Eneida* opera poetului grec Homer, *Iliada* și *Odiseea*. Orice cititor care a intrat în contact cu operele celor doi poeți antici poate observa cu ușurință că primele șase cărți ale *Eneidei* lui Vergiliu corespund *Odiseei* lui Homer, iar ultimele șase cărți ale lucrării vergiliene corespund *Iliadei*. În *Eneida*, cadrul de desfășurare a acțiunilor eroilor este homeric, însă, spre deosebire de poetul elen, Vergilius realizează o lucrare mai condensată.

La mai bine de patru secole distanță, *Eneida* lui Vergilius continuă să fie subiect de discuție în lucrarea lui Macrobius, *Saturnalia*. Macrobius analizează orice aspect semnificativ al *Eneidei*, recurgând la diferite comparații.

În cartea a V-a , capitolul al II-lea Macrobius arată ce a luat Vergilius de la greci; de asemenea, scriitorul subliniază că *Eneida este – ca plan – alcătuită după Iliada și Odiseea*. (Macrobius, 1961). Unul dintre personajele lui Macrobius, Evangelus, contestă buna pregătire, erudiția și calitățile culturale ale lui Vergilius, considerând că rădăcinile rurale ale poetului mantovan nu s-ar putea ridica la nivelul unui intelectual provenit dintr-o familie cu istorie. Eustathius, cel de-al doilea personaj care ia parte la dialogul despre Vergilius și opera sa, se transformă în apărătorul poetului roman, aducând argumente covârșitoare care să susțină valoarea literară a *Eneidei* și vasta pregătire intelectuală a autorului epopeii romane.

Asemenea unui avocat bine informat despre activitățile clientului său, Eustathius își prezintă pledoaria sistematic. Rând pe rând demontează toate afirmațiile referitoare la asemănarea izbitoare dintre *Eneida* și diferite opere grecești. Astfel, Vergilius a fost acuzat că toată Cartea a II-a din *Eneida* a fost copiată „aproape cuvânt cu cuvânt din Pisandru”. Însă Pisandru a realizat o operă amplă bazată pe fapte mitologice, precum nunta lui Zeus și a Herei, și istorice, precum războiul Troiei. Nu este nici o îndoială că Vergilius n-ar fi citit opera lui Pisandru, însă poetul mantovan a nuanțat războiul troian, aducând propria sa contribuție la evocarea faimosului episod istoric. Așadar, nu poate fi vorba de un plagiat al operei lui Pisandru, deoarece autorul grec a relatat în lucrarea sa majestuoasă toate evenimentele care au influențat istoria, începând cu nunta zeilor cei mai importanți din Pantheonul grecesc, incluzând bineînțeles și faimosul război troian; se observă, așadar, o oarecare influență pe care a avut-o lectura operei grecești asupra lui Vergilius, poetul mantovan realizând propria sa versiune a căderii Troiei.

Dar cea mai cunoscută paralelă este cea dintre *Eneida* și opera lui Homer, *Iliada* și *Odiseea*. La o primă privire asupra *Eneidei*, o observație pertinentă și des întâlnită, așa cum subliniază și Eustathius, constă în inversarea acțiunii homerice, Vergilius scriind în primele șase cărți, mai întâi, odiseea lui Aeneas, continuând cu celelalte șase, istorisirea războaielor împotriva populațiilor italice, parte a operei considerată echivalentul Iliadei. Eustathius exploatează din plin această paralelă, subliniind contrastul evident dintre cele două opere. Folosind metoda comparației, însă într-o manieră contrastantă, personajul lui Macrobius, apărătorul operei lui Vergilius, realizează până în cele mai mici detalii o paralelă amănunțită între opera homerică, *Iliada* și *Odiseea* și *Eneida* lui Vergilius (dacă Homer îl folosește pe zeul Apolo ca și catalizator împotriva acțiunii grecilor, Vergilius apelează la Juno pentru a determina șirul evenimentelor și peripețiilor din viața troienilor conduși de Aeneas). Ca un bun critic literar, Eustathius recunoaște „împrumuturile” pe care poetul mantovan le-a luat de la cel grec: începutul și anumite pasaje și evenimente au fost preluate de la Homer (I v 1-3; I v.34-35).

De asemenea, nu uită să sublinieze că există o asemănare izbitoare până într-un punct, între destinul lui Ulise și cel al lui Aeneas, ambii fiind „victimele” uneltirii zeilor. Discursul lui Eustathius se transformă într-unul defăimător la adresa scrierii lui Vergilius: „Să mai adaug, oare că, că opera lui Vergilius - întregă - este oarecum oglinda operei lui Homer? Iată admirabila imitație în descrierea furtunii!” (Macrobius, 1961).

Comparația este făcută și la nivelul personajelor; astfel, Venus din *Eneida* este Nausica lui Homer, Vergilius realizează echivalentul regelui Alcinous cu regina Dido, ambii fiind amfitrionii unor banchete fastuoase, atitudinea furioasă a Didonei are corespondență în comportamentul mândros al lui Ajax; sfaturile bătrânului înțelept, tată al lui Aeneas, Anchises, amintesc de consiliile lui Tiresias. Între cele două opere există similitudini și în arta descrierii luptelor, a răniților și a numeroaselor episoade în care sunt expuse acțiuni minimaliste care au un rol important în economia acțiunii celor două epopei (fabricarea armelor, diversele întreceri în lupte între vitejii oștilor, ruperea alianțelor, luptele între regi, veghea din timpul nopților; jalea lui Aeneas asupra corpului fără viață a lui Pallas amintește de bocetul lui Ahile la vederea trupului neînsuflețit al lui Patrocle; discuțiile contradictorii dintre Turnus și

Drances sunt similare cu cele ale personajelor homerice Ahile și Agamemnon; duelul dintre Aeneas și Turnus îl imită pe cel dintre Ahile și Hector.

Minuțiozitatea lui Macrobius de a analiza detaliat fiecare carte a *Eneidei* lui Vergilius, în contrast cu epopeile homerice face din acest scriitor latin al secolului al IV-lea d. Chr. un precursor al criticii literare moderne. Sunt pasaje în care Macrobius îl consideră pe Homer un poet mai bun decât Vergilius, în ceea ce privește cele două opere fundamentale ale ilustrațiilor poeți clasici, *Iliada* și *Odiseea* și *Eneida*. Dar tot Macrobius recunoaște în *Saturnalia* că sunt pasaje în *Eneida* în care Vergilius și-a întrecut în măiestrie artistică, precursorul.

Indiferent de sursele și izvoarele de inspirație folosite de poetul mantovan, nu încapă nici o îndoială că Vergilius a avut flerul și intuiția artistică de a extrage tot ceea ce ar fi avut un impact covârșitor asupra cititorilor din toate timpurile, realizând în același timp nu numai sarcina pe care și-o propusese cu ceva timp în urmă, epopeea națională a poporului roman, dar și o operă universală care să traverseze barierele temporale și spațiale.

Bibliografie:

Croiset, Alfred, Lallier, R., *Premières Leçons D'Histoire Littéraire*, Paris, Éditeur G. Masson, 1885.

Macrobius, Ambrosius, Theodosius, *Saturnalia*, traducere, introducere și note de Gh. Tohăneanu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, colecția Scriitori greci și latini, 1961.

Virgil, *L'Énéide*, Texte Latin publiée avec une introduction bibliographique et littéraire des notes critiques et explicatives des gravures, des cartes et un index par Paul Lejay, Paris, Librairie Hachette, 1930.

Virgiliu, *Eneida*, Traducere în proză cu 5 studii introductive de Nicolae Pandelea, Tipăritura a IV-a, București, Casa Școalelor, 1943.

„Această lucrare a fost parțial finanțată din contractul POSDRU/88/1.5/S/49516, proiect strategic ID 49516 (2009), cofinanțat din Fondul Social European – Investiție în Oameni, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.”